

סופר ומספר "בכל השבט הזה"

בספרו של ישראל לרמן

מאת מנחם רגב

לעמוד על תפקיד המספר נערוך בדיקה קצרה בשלוש **ביוגרפיות**. מן הבדיקה הזו נעבור לעיון תיאורטי קצר בתפקוד המספר, וממנה נגיע לעיון מדוקדק יותר בספרו של לרמן.

הביוגרף בוחר לו דמות ידועה מתחום חיים מסויים כדי לספר את תולדותיה. לכתובת ביוגרפיה קודמת עבודת תחקיר יסודית בספרים ובמסמכים, שמטרתה ליצור את התשתית המדעית שלה, מטרתו של הביוגרף היא למסור את תולדות חייו של האיש, הישגיו ותרומתו. ביוגרפיה נבחנת בדיוק המידע שבה ובעומק הפרשנות המשולבת בספר. הקורא מעוניין להכיר את חייה של האישיית לפי רטיה, אך לא פחות להכיר סיבות ומניעים לפעילויותיה. לביוגרף, לכאורה, אין יומרות ספרותיות, אך כידוע, הביוגרפיות הטובות הן אלו שניחנו — נוסף לדיוק ולפרשנות — ביסודות ספרותיים מושכי קריאה.

הרצל היה כתב של עתון אוסטרי בפריס, ומשם דיווח גם על משפט דרייפוס. **בין** מספר בביוגרפיה שלו: "עוד זמן קצר לפני הדיון, הודיע הרצל ביום 27 בדצמבר, אמר דרייפוס לקורפוראל מן המשמר, כי הוא קרבן לקנאה פרטית וההאשמות יתפוררו בשעת המשפט

"כל השבט הזה" הוא הספר הראשון בטרילוגיה הארצישראלית של **ישראל לרמן**. שני הנוספים הם "דורבנות ליגאל" ו"יורים על השכונה". כעין השלמה ל"רילוגיה, ובו הרחבת אחת הדמויות שבה, הוא "המורה שלנו חברה'מן". למרות דרכי הסוואה שונות — כגון שינוי שמות — מקובל שיש בסידרה זו יסודות אוטוביוגרפיים מובהקים. 'יסודות אוטוביוגרפיים' אך לא ביוגרפיה, שהוא ז'אנר שונה לחלוטין. למרות ריבוי הסממנים שעל פיהם ניתן לזהות את התקופה, הרי נשארים הספרים בתחומה של הספרות היפה הבדיונית. לכן גם לא תעסיק אותנו השאלה: האם אהוד, הילד המספר, הוא המחבר עצמו, ישראל לרמן? מטרת מאמרו היא לבדוק את מקומו של **המספר** ביצירה זו. כפי שניווכח, דמותו מורכבת, כביכול, משלוש "דמויות": **הסופר, המספר והמספר כאחת הדמויות הפעילות בעלילה**. האם טרח המחבר לתת בהם סימנים מבחינים? האם יש גבולות ברורים בין תפקידיו ודרכי עיצובו של כל אחד מן השלושה? ברור, מלכתחילה, שאין המספר כאן דומה לזה של 'סיפור המסגרת' הקלאסי, כגון: שחרזדה ב"אלף לילה ולילה" או מספרי הסיפורים ב"דקאמרון". כדי

כהתפורר בית־קלפים. 'רודפים אותי מפני שאני יהודי' (81). הביוגרף מביא קטע מתוך כתבה של הרצל העתונאי. אבל אין הוא מסתפק בהבאת המידע. בהמשך למידע הוא כותב: "אין זה מתקבל על הדעת, כי דרייפוס, שעמידתו היתה גאה ומסתגרת והיה מתבולל גמור, יהא אומר לקורפוראל מן המשמר דברים מעין אלה. המעניין הוא רק, שהרצל מודיע את הסיפור הזה. דבר זה מעיד על מהלך מחשבותיו, וזאת היא הפעם היחידה שהוא מביע את דעתו על יהדותו של דרייפוס בדיעות ששלח עד כאן" (82). הביוגרף מביא אמנם ידיעה בדוקה, אך מתייחס אליה בספקנות, ומוצא את שרשיה בהלוך מחשבותיו של הרצל.

בביוגרפיה על **ברל פנולסון** כותבת **אניטה שפירא**: "הסיבה לנסיעתו של ברל לקונגרס ולשהייתו הממושכת באי־רופה בקיץ 1931 (תחילה בווינה ואחר כך בלונדון) היתה תוכנית שיזם לפעולה רחבה ומקפת בקרב הנוער היהודי באי־רופה. ברל ביקש להכשיר 100 שליחים בארץ — ולשלחם לעבודת תעמולה וחינוך בקרב הנוער בגולה". (374) במר־חק מה מקביעה זו מנסה הביוגרפית לתהות על הסיבה ליוזמה זו של ברל: "מדוע בחר ברל דווקא בשנת 1931 כדי ליזום פעולה בקנה־מידה גדול, ומתוך תקוות גדולות עוד יותר, בקרב הנוער? התשובה לשאלה זו אינה חד־משמעית: חיבתו של ברל לילדים ולנוער היתה עמו מנעוריו... ובכל זאת, יש בתאריך זה משום גירווי לדמיונו של החוקר: האם אין קשר בין דביקותו מעתה ואילך בענייני הנוער ובין התייאשותו, באותם

חדשים ממש, מן האפשרות שיולד לו ילד משלו. אולי יש בכך הסבר חלקי ליחסו האמוציונאלי לשאלות הנוער, עד כדי ראייתו בהן את אחד מצירי חייו, ואפשר שגם הציר המרכזי" (376-377). בניגוד למספר, שאין לו יומרות מדעיות, זהירה אניטה שפירא מאד בהשערותיה ובמסקנותיה!

הדוגמה השלישית היא ספרו של **עמוס אילון** "הרצל". הוא פותח את ספרו במלים אלה:

"בראשית יוני 1985 אפשר היה להבחין כל ערב בדמותו של אדון אוסטרי מרצין, שפסע על משעולי החצץ של גני טוילרי בפאריס. לבוש היה בחומרה ובלי רבב. היה ניכר בו כי סערת־נפש עזה מתחוללת בקרבו. רגע היה הילוכו איטי ורגע חפוז" (13).

פתיחה ספרותית ומושכת זו שונה תכלית שינוי מן הדרך שבה פותח **אלכס ביין** את הביוגרפיה שלו על הרצל: "מועטות הידיעות שבידינו על מוצאה של משפחת הרצל. מסורת המשפחה מס־פרת, שאביו היה מצאצאיהם של האנו־סים בספרד" וכו'. אילון ידע בדיוק איזו קונבנציה הוא שובע בדרך כתיבתו את הביוגרפיה של הרצל. הוא גם ידע מה הם ציפיות הקורא מ"ביוגרפיה", לכן מקדים הוא לספרו **הערת המחבר**: "כל האירועים והשיחות בספר זה מבו־ססים על מסמכים שבכתב. אין זו ביוג־רפיה "בנוסח בדיוני", למרות הרושם העשוי לעלות פה ושם מפרטים ושיחות כי זהו רומן היסטורי. המסמכים שבכתב הם יומנים ומכתבים משל הרצל עצמו וזכרוונתיהם של עדי־ראיה". ביין ושפי־רא, כפי שראינו, מביאים עובדות מחיי האישיות שעליה הם כותבים **ואחר־כך**

הם מפרשים את הדברים. לעולם אינם מערבים בין עובדות לפרשנות! הגבול הוא ברור. **עמוס אילון**, לעומתם, משווה לעובדות צורה של סיפור-היסטורי בעל יסודות בדיוניים. אך כפי שראינו, חשוב לו להדגיש בהערת המבוא שהביוגרפיה שלו אינה פחות מדויקת ומהימנה מכל ביוגרפיה אחרת.

גישתו של עמוס אילון מקרבת אותנו אל הספר שבו נעסוק: סיפור בדיוני שיש בו יסודות אוטוביוגרפיים. ואולי צריך לומר: מעין אוטוביוגרפיה בלבוש ובתוספות בדיוניות.

בספרה על "הפואטיקה של הסיפורת בימינו" עומדת **שלומית רמון-קינן** על תפקידו של המספר, הגלוי והסמוי. היא עומדת על שישה סימנים לקיומו הגלוי של המספר:

א. תיאור הסביבה (נוף, רקע).
ב. זיהוי דמויות (ידע על דמויות, איפיון דמויות).
ג. סיכום של זמן (לדווח על מעבר זמן, סיכום שנים בחיי הגיבור).
ד. הגדרת הדמות (הפשטה, הכללה, תוויות כאיפיון מוסמך).
ה. דיווחים על דברים שלא עלו במחשבתן של הדמויות ולא נאמרו על ידיהן, (דברים שאין הדמויות מודעות להן).
ו. חיווי דעה (פרשנות על מעשי הגיבור, שיפוט מוסרי).

רמון-קינן מבחינה בין מספר העומד **מחוץ** לאירועים ומשקיף עליהם, ובין מספר שהוא **בתוך** האירועים. בדוגמאות שנביא מתוך ספרו של לרמן, נראה שיש תערובת בין הדברים. ניסינו להבחין בין ארבע נקודות ראיות של מספר. ההבחנה אינה תמיד מדויקת וחד-משמעית. לכן

א. הסופר

"עתה שוב אינני יודע אילו דברים שלהם הייתי עד ובהם השתתפתי, קרו באמת, ואילו הם שעל אודותם אך שמעתי מפי ארבעת אחי הגדולים ממני. אך כיום אין עוד חשיר בות לזאת, כי מאז עברו בינתים הרבה הרבה שנים ושוב לא אדע להבחין בין המציאות לבין הסיפור, כי כל הסיפורים הפכו מציאות וכל אשר היה, היה לסיפור". (5)

זוהי 'הצהרת הכוונות' של הסופר בראשית הסיפור. בניגוד ל'הערת המחבר' של אילון, הרי לרמן אומר בפירושו שיש תערובת של מציאות ודמיון בסיפור, ואפילו הוא מתקשה להבחין ביניהם... לרמן, בשונה מסופרים אחרים, אינו מקפיד על מתן 'לשון ילדית' לאהוד, הילד המספר. הוא בולט איפוא כ"סופר" גם בתוך קטעים רבים השייכים ל"מספר" (אהוד). למשל:

"למחרת פסקו הגשמים, האויר היה זך וצלול, רחוף ושטוף, והשמש טיילה בשמים הטהורים, מחפשת אחרי ענן של חורף ולא מוצאת". (79)

ובהמשך: "חזרתי מבית-הספר הבייתי". הדובר הוא, כביכול, אהוד הילד, אך ברור שתאור האויר החורפי, בסגנון מלוטש, הוא מעשה ידי הסופר המבוגר.

קיים ניגוד ברור בינו ובין הסגנון — שהוא בהחלט יכול להיות של אהוד — 'חזרתי מבית הספר הביתה'. דוגמה נוספת:

"השמש כבר נעלמה מעבר להרים, והשמים הנקיים מענן הוורידו בגוון נוגה בפאתי מערב שלהם. הערב הלך וקרב ובמהירות". (90)

ושבו בהמשך ישיר: "כבר הגענו אל צריפו של לוי" וכו'. למעשה: כל תאורי טבע ואקלים מופקעים, בלי שהסופר אומר זאת, מן התיאור הילדי. העובדה שנוצרת כאן תערובת בלתי אמינה, אינה מטרידה את המחבר, ובודאי לא את הקורא.

דוגמה אחרת לכך שאין המחבר נותן את דעתו ליצירת סגנון אמין של ילד הוא בקטע המתחיל:

"מיד נתנו ראש ורגל וברחנו משדה המ" ערכה". (115)

זהו שימוש יפה ומיוחד במליצה ידור עה, שהוא פרי רוחו של המחבר. דוגמה לתערובת של סגנון ותיאור הוא הקטע הבא:

"השתררה שתיקה נוראה. צמרות הברושים הגבוהים נעו הלך וחזור כמטוטלת על רקע ההרים ממול ונראו כאילו גבוהים וענקיים מההרים. הרגשתי עצמי גלמוד ובודד בתוך השתיקה, אף על פי שיגאל ישב לידי וצמוד אלי, ומיכה, ושאלו ונדעון ישבו על המעקה ממולי". (61)

רובו של הספר בנוי משיחות, ולהן השתדל המחבר לשוות לשון דיבורית מתקבלת על הדעת. לכן אפשר אולי להסיק שהלשון המעורבת בשאר הקטעים היא מכוונת: תאור "מצב אמיתי" חשוב בעיניו יותר מאשר צורה לשונית אמינה. דוגמה אחרת לתערובת:

"הסתכלתי בהיפי המעסה רגליו ואצבעו האחת פורצת מהגרב הקרוע, ופניו מתוחות ופיו קמוץ במקצת מתענוג העיסוי או מחמת פורקן מלחץ המגפים, ושוב לא הייתי בטוח אותו רגע אם היפי חזק משמשון הגיבור". (57)

הסיטואציה משכנעת מאד. הילד שם לב לפרטים: הגרב הקרוע, האצבע הפורצת מבעד לגרב, הפה הקמוץ. אבל הלבוש הלשוני, כאמור, הוא של הסופר המבוגר הכותב בלשון מדויקת ומהוקצעת.

הילד המספר רואה צורך, בכמה מקומות בסיפור, להסביר לקורא של היום תופעות בלתי מובנות:

"אבא כבר עמד במטבח פורס פרוטות מהחלה של שבת ומורחן בחמאה, חמאה של 'תנובה'. כי לא היינו אוכלים חמאה מתוצרת חוץ אף על פי שהיתה זולה יותר, הרבה יותר זולה. לא משום שהיינו משופעים בכסף, זאת לאו דווקא, אלא משום שאמא היתה מקפידה לקנות תוצרת הארץ". (16)

כיון שהסיפור מתרחש על רקע אותנטי הרי יש בספר הסברים רבים מסוג זה. קל לציין את המלים ש'מגביהות' את הסגנון, ואין ספק שהמחבר עשה זאת במכוון: מורחן, משום ש..., משופעים בכסף, זאת לאו דווקא.

הסופר מורגש איפוא לאורך כל הספר, גם אם הוא מופיע בלבוש הילד המספר.

ב. ילד בין גדולים ממנו

אהוד, הילד המספר, הוא אחד מבני המשפחה. כלומר: אין הוא מספר בלבד, אלא אחת הדמויות בסיפור. עובדה זו קובעת את דרך הסיפור. אהוד מודע כל הזמן לכך שהוא ה"קטן", שלא תמיד רוצים לשתף אותו. הוא כבר יודע לפענח

סימנים שונים בהתנהגותם. הוא רואה את אחיו הגדולים וחברים עומדים ומ־ שוחחים בהפסקה :

"הם ראו אותי והמשיכו לדבר. לא שמעתי מה דיברו ביניהם, כי ילדים רבים התרוצצו הלך ושוב בצעקות, אך הם הם המשיכו לדבר וזה סימן, שאין זה סוד שאין אני צריך לדעת עליו דבר". (146)

היותו קטן בין גדולים נותן לו יתרון של מציאת **חסות** בשעות קשות. כך, למשל :

"ואני שוב פעם תפסתי את קירבת שני אחי, שאול וגדעון ונדחקתי ביניהם וליתר בטחון תחבתי את כפות ידי, האחת לידו של שאול, והאחת לידו של גדעון". (66)

כשאחיו מנסים להסתתר, מסיבה כל־ שהי, הוא עוקב אחריהם :

"אך אם יגאל ומיכה, גדעון ושאול באמת מסתתרים מפני מוטב ללכת ולבדוק. זאת אני יודע מנסיוני. כדאי לחפשם, וביחוד אם יש להם טעם להסתתר מפני". (47)

היחס של אהוד הוא אמנם מתנשא, אך אף פעם אינו עויין :

"נדחקתי ביניהם בכוח, אף שמתחילה גערו בי בלא להסתכל : 'מה אתה נדחק ככה ?' אך אחרי שאמרתי : 'תנו לי להסתכל', והם הכירו אותי לפי קולי, הם פינו לי מקום ביניהם. המקום היה טוב ונוח להסתכלות". (64-65)

לאהוד יש גם רגעי סיפוק מיוחדים. הוא יושב בעגלת תינוקות ושני אחיו מושכים בעגלה "כשני סוסים אבירים". הם מתעייפים ושואלים אותו אם הוא רוצה לרדת.

"ללא קול נענעתי ראשי לשלילה. אך זה חסר לי, שארד ותם ונשלם כל אותו מראה מרהיב ששני הגדולים, יגאל ומיכה, הם, למעשה, שני סוסי ואני אדונם הגדול". (40)

הוא יודע כאשר רוצים להסתיר משהו מפניו :

"תמיד כאשר אמא ואבא ביקשו להסתיר ממני דבר, היו מדברים בלשון גבוהה ונמלצת. אך אם אפילו לא ירדתי לעומקן של מלים בודדות או משפט חסר תוכן מוכר לי, הרי מכל מקום תרגמתי את מובנם הכללי של חילופי המלים והשיח כדי להבין במה מדובר". (35)

כאן יש לאהוד דרך לעמוד על כוונת "שפת הסתר". אבל יש גם תגובה שונה. הפעם לגבי אחיו וחבריהם :

"אבל בכל זאת הם ממשיכים להסתודד, ואינם משתפים איש בסודותיהם. למרות שגם חיים וגם הברוגז שלו, אילן, וכל בני גילם וכל הקטנים האחרים, כמו שאול וגדעון ואני עוזרים להם. וזה מרגיז". (119)

הדיווח, בכל הקטעים שהבאנו, אינו מתוך כוונה לספר לנו סיפור. אהוד פשוט מספר על מעמדו בין הגדולים, על מלחמתו המתמדת להיות שותף לעני־ יינים, לגלות סוד, לקבל חסות מהגדולים, לפענח מדוע הם מסתתרים מפניו, להי־ דחק לחברתם, להיות מפונק על ידם. כך, למרות שאין כאן 'דרך סיפור ישירה' אנו לומדים על ההתרחשויות מתוך הכרת מעמדו של אהוד בתוך החברה בהיותו אחת הנפשות הפועלות בעלילה.

ג. הילד המספר

כבר צויין שרובו של הספר הוא שיחות. הערות המספר **מקשרות** בין השיחות. הוא כאילו עומד מן הצד ומסביר לנו את המתרחש :

"לא ענינו לה דבר, לא שוקי ולא אני, המשכנו לשאת את המוט בשניים. כבר היתה השעה מאוחרת כאשר הגענו אל העץ". (87) במקום אחר בספר שואלים הילדים

את אהוד על נסיעתו לתל-אביב. הוא משתף את הקוראים בלבטיו:

"מה הם רוצים ממני? הרי אם אספר להם הם בין כה וכה לא יאמינו לי". (133)
ואז הוא מספר לקורא את מה שאינו רוצה לגלות לאחיו וחבריהם.

יש מקומות שבהם מתבארים דברים בפירוט רב, כפי שרואה אותם אהוד. כגון הכנת סיגריות:

"אבא עטף את גליל העץ בניר סיגריות דק. את השוליים העביר לאורך קצה הלשון ובהחלקת אצבע הדביק את השוליים. את גליל הניר החלול שנוצר השקיע לתוך ערימת הטבק ובעזרת גליל העץ דחס את הטבק פנימה עד שנתמלא גליל הניר טבק והסיגריה היתה מוכנה". (142-143).

אהוד גם מדווח על דברים שאינם מובנים לו:

"בלילה התעוררתי משנתי ושמעתי קול בוכים. לא היה לי ברור מי הבוכה. שמעתי קול בוכים וקול מפייס ומלטף. שמעתי ולא ידעתי ומיד חזרתי ונרדמתי". (63)

הילד המספר הוא אמצעי בידי הסופר. דרך עיני הילד שלו (הסופר בילדותו?) הוא מתאר את מה שהוא רואה, מקשר בין אירועים וקטעי שיחות, ומבהיר לקורא התרחשויות שאיננו יכול "לראות" בעצמו.

ד. תצפיות

אהוד, בהיותו הקטן בחבורה הרוצה להשתתף באירועים, חולק עם הקורא את תצפיותיו המיוחדות. בזכות סקרנותו אין אחיו יכולים להסתיר ממנו את פעולותיהם. וכיוון שהם מתגלים, הם נאלצים לשתף גם את אהוד:

"ראיתי את יגאל ושוקי מצטנפים מאחורי עץ התות ותרים וסוקרים את הצריף" (7).

או: "מלמעלה, ממקום שנעזבתי על ידי אחי, ראיתי איך מעגל הרודפים נסגר על הנרדפים ואיך כל אחד מחמשת הילדים תופס חמור בצוארו, מלטף את גבו להרגיעו ואחר, בתנור עת פתע, הוא קופץ על גבו, וכבר נכניע החמור לרוכבו". (28)

דוקא בידודו, לעתים, מאפשר לו לראות את פרטי האירועים. לעתים המתואר בפי אהוד אינו מראה עינים אלא משמע-אוזניים:

"מכל מקום התעוררתי מפני הקולות, ששמעתי עולים ובוקעים מהחדר הסמוך והם לא קולות אמא ואבא הנוטעים בטחון בדמי הליל ומרדימים ומבטיחים, אלא קולות זרים ומשתנים, לא ידועים ומעוררים תהייה ואף חרדה". (108)

ריבוי פנים

החלוקה לסעיפים היא במידה מסויימת מלאכותית. אך היא איפשרה לנו לחשוף משהו מטכניקת הסיפור של ישראל לרוב מן: הסופר, הילד המספר, הילד בן הגדולים ואפשרויות התצפית — כל אלה מאפשרים ראייה מלאה יותר של הדמויות והאירועים. הפירוט איפשר לנו לעמוד על יכולתו של לרמן בהעמדת קטעי מציאות רב-מימדיים, כשנקודות הראות השונות מוסיפות להן אותנטיות ואמינות.

מקורות

- * ישראל לרמן, כל השבט הזה, עם עובד 1966.
- * שלומית רמון-קינן, הפואטיקה של הסיפורת בימינו, ספרית פועלים 1984.
- * אלכס ביין, הרצל — ביוגרפיה, מהדורה חדשה ומתוקנת, הספריה הציונית תשל"ז.
- * אניטה שפירא, ברל — ביוגרפיה, עם עובד 1980.